

Dr hab. Marek Kościelniak
Uniwersytet Jagielloński
Instytut Pedagogiki
Zakład Pedagogiki Szkolnej i Dydaktyki Szkoły Wyższej

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Magdaleny Gadamskiej - Kyrzcz

pt. "Opiekuńczo – wychowawcza rola starszego rodzeństwa w kształtowaniu systemu wartości młodszego brata i siostry", Kraków 2022, s. 489 przygotowanej pod kierunkiem Bp. prof. zw. dr hab. Janusza Mastalskiego oraz promotora pomocniczego dr Katarzyny Kutek - Składek

Problematyka podjęta w przedstawionej do oceny dysertacji pt. "Opiekuńczo – wychowawcza rola starszego rodzeństwa w kształtowaniu systemu wartości młodszego brata i siostry" jest ważna nie tylko dla nauk socjologicznych, ale i dla innych nauk społecznych, zwłaszcza dla pedagogiki. Podjęta przez autorkę próba określenia roli, jaką starsze rodzeństwo odgrywa w kształtowaniu systemu wartości rodzeństwa młodszego jest niewątpliwie wartościowa jako przyczynek do uzupełniania wciąż niepełnej i nie w pełni usystematyzowanej wiedzy na ten temat. Praca rzuca nowe światło na prowadzone dotychczas - szczególnie w Polsce - badania nad relacjami pomiędzy rodzeństwem oraz ich znaczeniem dla rozwoju osobowego. Autorka odsłania nowe, marginalizowane dotąd obszary badań jednocześnie poszukując metodologii dostarczających budzących zaufanie odpowiedzi na postawione pytania badawcze.

Struktura formalna oraz układ treści rozprawy są typowe dla empirycznych prac badawczych, w których wyodrębnia się zazwyczaj części: teoretyczną, metodologiczną i empiryczną.

Część teoretyczna

Część teoretyczną tworzą trzy rozdziały opatrzone następującymi tytułami: „Opieka i wychowanie w rodzinie w świetle literatury przedmiotu”, „Aksjologiczne aspekty wychowania w rodzinie”, „Rodzeństwo jako osoby znaczące w życiu człowieka”.

Pierwszy rozdział został poświęcony rodzinie jako podstawowemu środowisku opiekuńczo - wychowawczemu. Treści tego rozdziału zarysowują merytoryczne tło dla zagadnień stanowiących przedmiot badań. Autorka umieściła tu podrozdział p.t. „Opieka i wychowanie – ujęcia definicyjne”, gdzie rozważa pojęcia „opieka” i „wychowanie” oraz powiązania pomiędzy rzeczywistymi zjawiskami, które są ich desygnatami. Rozważania te prowadzą do przyjęcia przez autorkę poglądu wyrażonego przez Helenę Radlińską słowami „można mówić jedynie o procesie opiekuńczo-wychowawczym bez wyodrębniania stron tego procesu i dzielenia ich na opiekę i wychowanie”. Przyjęcie tego poglądu tłumaczyć ma użycie w tytule rozprawy sformułowania „opiekuńczo-wychowawcza rola starszego rodzeństwa ...”. Drugi podrozdział nosi tytuł „Rodzina jako podstawowe środowisko opiekuńczo – wychowawcze”. Ważny jest jest trzeci podrozdział „Szanse i zagrożenia funkcji opiekuńczej i wychowawczej współczesnej rodziny”. Jest tu mowa o znaczeniu opiekuńczo – wychowawczej roli rodziny a zwłaszcza rodziców.

Uwaga krytyczna, jaka nasunęła mi się po przeczytaniu wstępu i pierwszego

rozdziału dotyczy braku wyczerpującego objaśnienia tytułu pracy ujawniającego nie tylko przyjęte przez autorkę znaczenie wszystkich tytułowych pojęć i ich powiązań, ale i opisywanej przez nie istoty zamierzenia badawczego, co – moim zdaniem – powinno być przedstawione już na początku rozprawy.

Podobnie jak pierwszy, także drugi rozdział przedstawia treści pełniące rolę merytorycznego tła dla właściwego przedmiotu badań. Pierwszy podrozdział „Charakterystyka podstawowych wartości w zmieniającej się rzeczywistości” zarysowuje współczesny kontekst społeczny wychowania do wartości dokonującego się w rodzinnym środowisku wychowawczym. Następny podrozdział „Formowanie się systemu wartości w życiu człowieka” ukazuje złożoność procesu kształtowania się indywidualnego systemu wartości w aspekcie rozwojowym oraz podstawowe zjawiska występujące w tym procesie. Logicznym zwieńczeniem tych dwóch podrozdziałów jest trzeci, który nosi tytuł „Wychowanie do wartości we współczesnej rodzinie”.

Treść posiadająca trzy podrozdziały trzeciego rozdziału dotyczy bezpośrednio kwestii istotnych dla przedmiotu badań. Autorka przedstawia tu wiedzę na temat więzi pomiędzy rodzeństwem ugruntowaną w badaniach empirycznych przeprowadzonych w Polsce i za granicą. Zastrzeżenia jakie mam wobec tego rozdziału nie dotyczą spraw zasadniczej wagi. Chcę je jednak przedstawić, bo mogą okazać się pomocne w przygotowaniu dysertacji do publikacji. Otóż moim zdaniem doktorantka powinna była poświęcić więcej uwagi anglojęzycznym opracowaniom badawczym dotyczącym tematu jej pracy. Polskich badań jest stosunkowo mało i trudno na ich podstawie zbudować teoretyczny fundament badań własnych, dlatego ich autorzy odwołują się do literatury anglojęzycznej, która jest znacznie obfitsza. Mimo, że anglojęzyczni autorzy zajmujący się badaniami nad rodzeństwem dość zgodnie przyznają, że jest to wciąż niewystarczająco dobrze rozpoznane pole badawcze, istnieje spora liczba opracowań umożliwiających skonstruowanie pewnego rodzaju mapy obszarów wiedzy i niewiedzy na ten temat. Brakuje mi tego w ocenianej pracy. Ponadto zauważyłem, że wiele obcojęzycznych odwołań przytaczanych jest za polskimi autorami, co oznacza, że doktorantka nie zapoznała się z całą obcojęzyczną pracą, a jedynie z wybranym przez polskiego autora fragmentem. Oczywiście cytowanie za innym autorem nie jest błędem, ani nie jest zabronione, jednak powinno się to robić raczej w wyjątkowych przypadkach, na przykład, gdy nie można dotrzeć do oryginalnego tekstu. Z reguły należy powoływać się na pozycje przeczytane samodzielnie.

Mimo zgłoszonych zastrzeżeń, teoretyczną część rozprawy oceniam generalnie pozytywnie.

Część metodologiczna

Szczegółowe założenia projektu badawczego zostały zaprezentowane w części metodologicznej rozprawy. Przyjęte przez Autorkę wybory metodologiczne (mam tu na myśli zwłaszcza wybór jakościowej strategii badawczej) oraz sposób ich uzasadniania zasługują na uznanie. Projektowanie, przeprowadzenie i opracowanie badań jakościowych są trudne nawet dla doświadczonych badaczy. Do niedawna jeszcze wśród doktorantów i promotorów panowało przekonanie, że wybór metodologii jakościowej w pracy badawczej na stopień naukowy jest ryzykowny, gdyż z uwagi na unikatową specyfikę każdego projektu badawczego niemal każde rozwiązanie przyjęte przez autora jest dyskusyjne. Ponadto, badania takie są bardzo pracochłonne. Magdalena Gadamska - Kyrzcz podjęła to wyzwanie i sprostała mu w sposób budzący szacunek. Autorka dobrze dobrała i zastosowała metody doboru próby, zbierania danych oraz ich analizy. Część

metodologiczna rozprawy, ogólnie rzecz biorąc, w prawidłowy sposób przedstawia założenia przyjęte w projekcie badawczym. Niemniej jednak, także i do tej części rozprawy mam uwagi.

Pierwsza dotyczy sposobu sformułowania głównego problemu badawczego. Na stronie 173 autorka pisze: „problem główny przyjął postać pytania: *jak jest realizowana opiekuńczo – wychowawcza rola starszego rodzeństwa i jakie ma znaczenie dla kształtowania systemu wartości młodszego brata i siostry?*”. Mamy tu nie jedno, a dwa koniunktywnie połączone pytania. Nieczęsto się zdarza, aby problem główny zawierał dwa pytania. Nie twierdzę, że jest to błąd, jednak sytuacja taka wymaga wyczerpujących objaśnień, których w ocenianej rozprawie zabrakło. Bez takich objaśnień nie wiadomo jak dokładnie rozumieć przedstawione sformułowanie głównego problemu badawczego, gdyż nie jest ono na tyle precyzyjne, aby eliminowało niejednoznaczność interpretacji.

Druga uwaga dotyczy problemów szczegółowych, które, jak pisze autorka, wyłonione zostały w toku badań. Nie znalazłem w tekście pracy opisów owego „wyłaniania”. Nie wiadomo więc, na jakich etapach badań problemy szczegółowe się pojawiały i co zadecydowało o ich sformułowaniu. W badaniach jakościowych informacje takie są niezbędne. Można je zamieścić w opisie przebiegu badań oraz w części empirycznej, przy prezentacji wyników, tym bardziej, że przecież to właśnie szczegółowe problemy badawcze wyznaczają porządek tej prezentacji.

Na koniec uwaga dotycząca sprawy o znacznie mniejszym ciężarze gatunkowym, jednak nie pozbawionej znaczenia dla odbioru pracy przez czytelnika. Mam na myśli irytujący zwyczaj umieszczania w części metodologicznej prac magisterskich i licencjackich pochodzących od różnych autorów definicji poszczególnych elementów procesu badawczego, takich jak cel badań, problem badawczy, zmienne, wskaźniki, itd. Praktyka ta służy zazwyczaj głównie powiększeniu objętości rozdziału metodologicznego, który bez tych treści zawierałby pewnie tylko bardzo lakoniczne sformułowania nie zajmujące więcej, niż stronę. Nie sądziłem, że tak szkodliwa epidemia dosięgnie kiedyś także prac doktorskich. Autorka ocenianej pracy nie miała powodu, aby sztucznie powiększać objętość rozdziału metodologicznego, gdyż zawiera on odpowiednią ilość istotnych treści. Dlaczego więc uległa temu bezmyślnemu trendowi? Moim zdaniem warto oczyścić rozdział empiryczny z tych zbędnych elementów przed oddaniem pracy do publikacji.

Część empiryczna

Strukturę tej części rozprawy doktorskiej mgr Magdaleny Gadamskiej – Kyrzcz budują trzy rozdziały: V, VI, VII. Rozdział piąty nosi tytuł „Relacje najmłodszego dziecka z rodzeństwem – perspektywa rozmówcy”. Po nim następuje rozdział pod tytułem „Opiekuńczo wychowawcza rola starszego rodzeństwa”. Ostatni, siódmy rozdział został zatytułowany „Znaczenie starszego rodzeństwa w formowaniu systemu wartości”. Te trzy rozdziały zajmują razem 234 strony. W każdym z rozdziałów istnieje podział tematyczny na podrozdziały, zaś każdy podrozdział podzielony jest jeszcze na szereg nie uwidoczniionych w spisie treści punktów, które niekiedy posiadają podpunkty. Część empiryczną zamykają „Wnioski dla praktyki wychowawczej”, gdzie przedstawiono wnioski końcowe z badań własnych sformułowane jako odpowiedzi na pytania zawarte w szczegółowych problemach badawczych. Autorka przedstawia tu także wnioski dla praktyki wychowawczej.

Generalnie, cała empiryczna część pracy nie budzi poważniejszych zastrzeżeń. Nie oznacza to wszakże, iż nie budzi żadnych zastrzeżeń. Przedstawię tylko jedno, pomijając

pozostałe, odnoszące się do rzeczy mniej istotnych.

Lektura tej części pracy jest trudna głównie ze względu na przyjęty przez autorkę sposób prezentacji wyników badań, który wydaje się być raczej prezentacją danych badawczych z uwagi na bardzo często przytaczane (i często nazbyt obszerne) fragmenty wypowiedzi respondentów. Podawane przez autorkę wyniki analiz są tu wręcz trudno zauważalne, gdyż toną w oceanie cytatów wyjętych z transkrypcji wywiadów. Prowadzona analiza jest ponadto niekiedy bardzo, wręcz nadmiernie szczegółowa. Nie sugeruję tutaj bynajmniej, że autorka gubi się w obfitości danych, gdyż w istocie dobrze nad nimi panuje, jednak przyjęty przez nią sposób prezentacji wyników wywołuje niekiedy poczucie zagubienia czytelnika.

Uwagi te nie dotyczą podrozdziału 7.4. „Opiekuńczo wychowawcza rola starszego rodzeństwa w formowaniu systemu wartości rozmówców – próba kategoryzacji”. Prezentacja wyników została tu przeprowadzona bardzo dobrze. Autorka powołuje się na analizy wykonane w programie MAXQDA, ilustruje etapy opracowania danych rysunkami i schematami, prowadzi otwartą, ciągłą narrację ukazującą sposoby dochodzenia do częściowych wniosków, stosuje krótkie cytaty z wypowiedzi respondentów. Krótko mówiąc autorka prezentuje tutaj przykład swoich rzeczywistych możliwości w zakresie sposobów prezentacji wyników badań. Dlaczego pozostałe podrozdziały części empirycznej nie zostały napisane w taki sposób? Sugeruję przemyślenie tej kwestii przy przygotowaniu rozprawy do publikacji.

Na pochwałę zasługują końcowe podrozdziały każdego z trzech rozdziałów empirycznych zawierające dyskusję wyników. Każdy z tych podrozdziałów rozpoczyna się od przedstawienia wniosków z badań własnych opisanych w danym rozdziale. Wnioski te są następnie kolejno porównywane z analogicznymi wnioskami sformułowanymi przez innych badaczy. Dzięki tym porównaniom można dostrzec, że wyniki badań mgr Magdaleny Gadamskiej - Kyrzcz ukazują bardziej skomplikowany i mniej jednoznaczny obraz relacji pomiędzy młodszym i starszym rodzeństwem, niż obraz, jaki pokazują inni badacze.

Jest to bardzo interesujące ustalenie, które sugeruje z jednej strony, że relacje te są w istocie bardziej złożone, niż dotychczas przyjmowano oraz że najprawdopodobniej istnieją niezidentyfikowane jeszcze czynniki wywierające wpływ na tworzenie się określonych typów tych relacji. Naturalnie, nie ma jeszcze wiarygodnej typologii relacji pomiędzy rodzeństwem a jej stworzenie wymagałoby szeregu intensywnych badań.

Badania opisane w ocenianej pracy nie są wprawdzie przełomowe w swojej dziedzinie i trudno je określić jako znaczący przyczynek do rozwoju mikrosocjologii, jednak w polskie badania nad relacjami pomiędzy rodzeństwem wnoszą interesujący impuls zachęcający do wykorzystania strategii jakościowych jako strategii poznawczo efektywnych i oferujących możliwość poznawania zjawisk trudno wykrywalnych w innych podejściach badawczych.

*

Biorąc pod uwagę wszystkie przedstawione wyżej argumenty dochodzę do wniosku, że przedstawiona do oceny praca Pani Mgr Magdaleny Gadamskiej - Kyrzcz zatytułowana „Opiekuńczo – wychowawcza rola starszego rodzeństwa w kształtowaniu systemu wartości młodszego brata i siostry” spełnia ustawowe kryteria rozprawy doktorskiej (zarówno merytoryczne jak i formalne) i może być podstawą do przystąpienia do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Marek Karwowski

14. WRZ. 2022